

TÖBB VÁLTOZÓ, TÖBB ELUTASÍTÁS?

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.2.3>

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban a leszbikusokkal és a melegekkel kapcsolatos társadalmi attitűdöket vizsgáljuk a *European Social Survey* (ESS) 8. és 9. hullámában felvett adatok felhasználásával, különös tekintettel a „*Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket*”(B34); a „*Szégyném, ha a közeli rokonaim között volna meleg férfi vagy leszbikus nő*”(B35); és „*A meleg férfpárokat és a leszbikus női párokat a gyermekek örökbefogadása terén a heteroszexuális párokéval megegyező jogoknak kellene megilletnie*”(B36) változókra.

A B34 egy ESS alapváltozó, amely 2002 óta mind a kilenc ESS adatfelvételi hullámban szerepelt, a másik két kérdés azonban csak a 8. hullámtól került az alapváltozók közé. Korábban több kritika érte az ESS-t a csupán egy általános elfogadást mérő változó (B34) szerepeltetése miatt, amivel kapcsolatban felmerült, hogy – főként a társadalmi befogadással jobban jellemezhető európai társadalmakban – már nem tudja elég jól mérni a „modern homonegativitás” nehezebben tetten érhető megnyilvánulásait.

Célunk, hogy a leszbikus nők és a meleg férfiak társadalmi elfogadottságát vizsgáló európai szakirodalomhoz járuljunk hozzá azáltal, hogy mindhárom változó működését összehasonlítjuk a korábbi empirikus elemzésekben is használt társadalmi-demográfiai háttérváltozók (nem, életkor, lakhely, iskolai végzettség, vallásosság stb.) tükrében. Emellett szeretnénk arra is rávilágítani, hogy milyen összefüggés lehet az azonos nemű párok általi közös örökbefogadás intézményesítettsége, valamint a leszbikus nők és a meleg férfiak társadalmi elfogadottsága között az általunk vizsgált 20 európai országban. Elemzésünk leíró statisztikákra és lineáris regressziós modellekre épül.

Kulcsszavak: meleg és leszbikusok iránti társadalmi attitűdök, előítélet, homofóbia, azonos nemű párok általi örökbefogadás, *European Social Survey*

1 Társadalomtudományi Kutatóközpont, MTA Kiváló Kutatóhely; KWI, Essen.

2 University of Glasgow.

MORE VARIABLES, MORE REJECTION?

ABSTRACT

Our study examines social attitudes towards lesbians and gays, using data from the 8th and 9th rounds of the European Social Survey (ESS), focussing primarily on the following three variables: *Gay men and lesbians should be free to live their own life as they wish* – (where freedom of lifestyle is meant as being free and/or entitled to live as gays and lesbians) (B34); *If a close family member was a gay man or a lesbian, I would feel ashamed* (B35); *Gay male and lesbian couples should have the same rights to adopt children as straight couples* (B36).

Since 2002, for the first seven ESS rounds, the core module of the main questionnaires included only one general acceptance question (B34). However, it was increasingly difficult to measure manifestations of ‘modern homonegativity’ – especially in European societies characterized by relatively high levels of social inclusion – with only one variable. Introducing two additional variables (B35 and 36) to the ESS core module in the 8th round made it possible to construct a more complex and reliable picture of different dimensions of social attitudes towards gays and lesbians in Europe.

Our aim is to contribute to the European literature on the social acceptance of lesbian women and gay men by comparing all three variables (B34–35–36) not only on the basis of the usual socio-demographic variables (such as age, gender, education, religiosity etc.) used in previous empirical analyses but also by considering the institutionalized possibilities for adoption by same-sex couples in the 20 examined societies. Our empirical analyses are based on descriptive statistics and linear regression models, using data from 20 countries that took part in both the 8th and 9th ESS rounds.

Keywords: social attitudes towards gays and lesbians, prejudice, homophobia, adoption by same-sex parents, European Social Survey

TÖBB VÁLTOZÓ, TÖBB ELUTASÍTÁS?³

BEVEZETÉS

„El kell fogadnunk, hogy mindig lesznek antiszemiták, idegengyűlölők és homofóbbok – nem lehetséges az előítélet-mentes társadalom. Ám mivel az előítéletek skálája nagyon széles, a legfontosabb, hogy az előítéleteket a maguk helyén tartsuk, és azt megakadályozzuk, hogy komoly befolyással legyenek például a politikai döntéshozatalra”⁴ – nyilatkozta még 2015-ben Erős Ferenc, az egyik legjelesebb (2020-ban elhunyt) magyar szociálpszichológus egy homofóbiáról szóló interjújában.

Az „előítéletek maguk helyén tartásának” friss hazai illusztrációi között említhető a magyar miniszterelnök 2020. október 4-én, szokásos heti rádióinterjújában elhangzott véleménye a homoszexualitás magyarországi megítélésével kapcsolatban: „Magyarország a homoszexualitás tekintetében egy toleráns, türelmes ország, de van egy vörös vonal, amit nem lehet átlépni, és én ebben összegzem a véleményemet: hagyják békén a gyerekeinket!”⁵ A következő hónapban a miniszterelnök szavainak további nyomatékot adott a magyar igazságügyi miniszter által a Covid-járvány második hulláma miatt kihirdetett veszélyhelyzet közepette benyújtott, az egyedülálló – köztük a meleg és a leszbikusok – általi örökbefogadást gyakorlatilag ellehetetlenítő, az egyes igazságügyi tárgyú törvények módosításáról szóló T/13648. számú törvényjavaslat,⁶ melyet 2020. december 22-én szavazott meg az Országgyűlés.⁷ Ugyanekkor fogadta el az Országgyűlés Magyarország Alaptörvényének kilencedik módosítása részeként többek között annak a kinyilvánítását is, hogy az „anya nő, az apa férfi”.⁸

Az utóbbi néhány évben a hazai politikai döntéshozók és jogalkotók tevékenysége és közbeszédbeli megnyilvánulásai alapján akár a homofób társadalmi légkör terjedésére is következtethetnénk.⁹ Hasonló

3 A szerzők köszönetet mondanak az anonim bírálók és Hajdu Gábor gondolatébresztő javaslataiért.

4 „Nehogy megfertőzzenek bennünket” – Erős Ferenc pszichológus, a Pécsi Tudományegyetem tanára a homofóbiáról. Az interjú készítője: Legát Tibor. Elérhető: <https://magyarnarancs.hu/lelek/nehogy-megfertozzenek-bennunket-95745> (Letöltve: 2020-09-27).

5 <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-a-kossuth-radio-vasarnapi-ujsg-cimu-musoraban> (Letöltve: 2020-10-15).

6 <https://www.parlament.hu/irom41/13648/13648.pdf> (Letöltve: 2020-10-15).

7 A 2020. évi CLXV. törvény 101. paragrafusa szerint – a rokonok és a szülő házastársa általi örökbefogadás kivételével – gyermeket csak házastársak fogadhatnak örökbe, míg egyedülálló csak nagyon kivételes esetben, a családpolitikáért felelős miniszter személyes döntése alapján tehetné ezt: „A családpolitikáért felelős miniszter különös méltánylást érdemlő esetben hozzájárulhat az egyedül örökbe fogadni szándékozó személy örökbefogadásra való alkalmasságának gyámhatóságai megállapításához. A miniszteri hozzájárulás megadásánál különösen figyelemmel kell lenni Magyarország Alaptörvénye XVI. cikk (1) bekezdésében foglaltakra”. – Ez utóbbi bekezdés az Országgyűlés által szintén 2020. december 22-én elfogadott Magyarország Alaptörvényének kilencedik módosítása keretében született meg, s így szól: „Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz. Magyarország védi a gyermekek születési nemének megfelelő önazonosságához való jogát, és biztosítja a hazánk alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést” (Forrás: Magyar Közlöny, 2020. évi 285. szám).

8 Forrás: Magyar Közlöny, 2020. évi 285. szám, 10128. oldal.

9 Lásd például a Magyar Országgyűlés házelnökének megállapítását arról, hogy egy „normális homoszexuális tudja, hogy a világ rendje micsoda, hogy ő így született, ilyenné lett. Próbál ehhez a világhoz alkalmazkodni úgy, hogy nem tartja magát feltétlenül egyenrangúnak”. Forrás: https://index.hu/belfold/2019/05/15/kover_laszlo_forum_normalis_homoszexualisok_pedofilia/ (Letöltve: 2020-10-15).

folyamatokra több más posztoszocialista országból is hozhatunk példákat. Az „LMBT-mentes”¹⁰ zónák 2019-es meghirdetése a politikai homofóbia egyik legaktívabb európai terepévé avatta például Lengyelországot (Janiszewski 2021), ami az Európa különböző részein az utóbbi években elharapózott „anti-dzsender kampányok” szélsőségesen megnyilvánuló (mellék)termékeként is felfogható (Paternotte–Kuhar 2018).

Szintén e példák közé sorolható az orosz „homoszexuális propaganda” törvény 2013-as, immár állami szintű bevezetése,¹¹ mely a „nem tradicionális szexuális kapcsolat” tilalmával – legalábbis alkotói szerint – a gyermekek jogainak védelmét kívánta előmozdítani (Kondakov 2014:163).¹² Litvániában – ahol 2010-ben léptettek hatályba egy szintén gyermekvédelminek nevezett törvényt, ami korlátozza a homoszexuális, biszexuális és poligám kapcsolat „propagálását” (Phillips 2009) – 1992 óta szerepel az alkotmányban az azonos neműek házasságának a tiltása. Hasonló alkotmányos tiltást eddig összesen 14 posztoszocialista ország vezetett be, köztük Bulgária (1991), Belarusz és Moldova (1994), Ukrajna (1996), Lengyelország (1997), Lettország és Szerbia (2006), Montenegró (2007), Magyarország (2012), Horvátország (2013), Szlovákia (2014), Örményország (2015) és Grúzia (2018)¹³ (Mos 2020:396). Ugyanakkor fontos azt is hangsúlyozni, hogy az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége által megrendelt nagyszabású online adatgyűjtés 2019-es eredményei arról tanúskodnak, hogy az EU (ekkor még) 28 tagországának mindegyikében számos válaszadó szerint az adott ország kormánya nem elég hatékonyan küzd az LMBTI¹⁴ emberek felé irányuló előítéletek és intolerancia ellen (a pontos adatokat lásd: FRA 2020:14).

A közpolitikai intézkedések és a médiabeszámolók alapján szerzett benyomásokat mindenképpen érdemes kiegészíteni empirikusan megalapozott módon, tágabb körű adatokkal. Tanulmányunkban a leszbikus nők és a meleg férfiak társadalmi elfogadottságát vizsgáljuk európai kitekintéssel a *European Social Survey* (ESS) adatállományának felhasználásával. Elsősorban az érdekel bennünket, hogy a közelmúltban hogyan alakultak Magyarországon, illetve az általunk vizsgált európai országokban azok a homofóbia-dimenziókként is értelmezhető társadalmi attitűdök, melyek tanulmányozására az utóbbi két ESS adatfelvételben megjelent új változók révén a korábbiaknál tágabb lehetőség nyílt.

Rövid elméletörténeti áttekintésként érdemes onnan kiindulnunk, hogy a homofóbia koncepciójának megjelenése az 1960-as évek második felében azt a paradigmaváltást tükrözte a homoszexualitás jelenségének tudományos megítélésében, mely az 1970-es évek elején a homoszexualitás hivatalos depatologizálásához vezetett (Drescher 2015).¹⁵ Vagyis úgy fogalmazhatunk, hogy a homoszexualitás patológizációs modelljei mellett, melyek a korábbi tudományos megközelítéseket uralták, megjelent a homoszexualitás-ellenességet patológizáló

10 Azaz: LMBT (leszbikus, meleg, biszexuális és tranz*) emberektől mentes.

11 Korábban csak regionális szinten tiltották a „homoszexuális propagandát” Oroszországban: 2006-ban jelent meg az első helyi határozat a Moszkvához közeli Rjazanyban (*Ryazan*), majd hasonló szabályozást vezettek be több más régióban (például Szentpéterváron is 2012-ben).

12 A gyermekek jogainak védelmére hivatkozott a magyar Országgyűlés Törvényalkotási bizottságának kormánypárti tagjai által 2021. június elején benyújtott – és időközben elfogadott – javaslat is, melyet a „pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló T/16365. számú törvényjavaslat” fűztek. E kiegészítő javaslat szerint például a jövőben tilos lenne „az olyan reklámot tizennyolc éven aluliak számára elérhetővé tenni, amely a szexualitást öncélúan ábrázolja, illetve a születési nemnek megfelelő önazonosságtól való eltérést, a nem megváltoztatását, valamint a homoszexualitást népszerűsíti, jeleníti meg”. Forrás: https://www.parlament.hu/documents/129291/40734520/T16365_1.pdf [Letöltve: 2021-06-10].

13 Ugyanakkor a 21. században 16 európai országban a házasság intézményét az azonos nemű párok számára is hozzáférhetővé tették: a legutóbbiak közé tartozik Ausztria (2019), valamint Málta, Finnország és Németország (2017).

14 Az itt szereplő „I” az interszex emberekre utal.

15 A homoszexualitás patológizációs modelljeinek működése, illetve ezek változásai Magyarországon is tetten érhetők (ezzel kapcsolatban lásd például: Takács–P.Tóth 2016, 2021).

modell, s ennek következtében egyre több kutató figyelme fordult a homofóbiát meghatározó tényezők felé. George Weinberg (1972) gyakorló pszichoterapeutaként a homoszexuális emberek önfogadásának támogatását tűzte célul, s e támogatási folyamat lényeges melléktermékeként alkotta meg a homofóbia kifejezést. Ugyanakkor hamar rámutattak arra is (pl. Plummer 1981), hogy társadalomtudományi fogalomként többek között az egyéni jellegzetességek hangsúlyozása és a mentálisbetegség-kontextus sugalmazása teheti nehezen kezelhetővé a homofóbiát.

A későbbiekben több szociológus is közelebről vizsgálta a fogalom használatát. Barry Adam (1998) például az azonos neműek közötti vonzalmak által gerjesztett társadalmi ellenállás fogalmi keretei között tárgyalta a homofóbiát (az Adam által leírt három fő fogalmi keret jellemzőit a Függelék 1. táblázatában foglaltuk össze) és többek között a – társadalmi nemiszerep-elvárásoknak való megfelelési kényszer által keltett személyes bizonytalanságokra épülő – dzsenderpánik elméletekkel rokonította. (Ez utóbbiak a modern nyugati társadalmakban a maszkulinitást nem adottságként, hanem egy személyesen kivívandó, bizonytalanságokkal teli státuszként értelmezik, melynek gyakori összetevője a homoszexualitás tagadása – erről lásd például: Sedgwick 1990.) Adam (2015) a társadalmi intézmények által közvetített hátrányokra fókuszáló heteroszexizmust szociológiai szempontból relevánsabb fogalomnak látta, mint akár a bináris hetero-/homoszexuális kategóriák érvényességét megkérdőjelező heteronormativitást, akár a főként pszichológiai indíttatásúként bemutatott homofóbiát. Az analitikus megkülönböztetések kidomborítása érdekében azonban érvei alátámasztására egy olyan leegyszerűsített individualizált homofóbia-definíciót használt, mely leginkább a homoszexuális személyek ellen irányuló előítéletek egyéni szintű elemzését tenné lehetővé.

Ezzel szemben a társadalmi csoportpozíciós kontextus fontosságára irányította a figyelmet Mary Bernstein (2004), aki a rasszista előítéletek elemzési mintáját követve az egyéni szintű jellemzők helyett a homofóbia értelmezésében is a társadalmi csoportviszonyokra helyezte a hangsúlyt. Bernsteint az előítéletek és a kiváltságos státuszért versengő társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított státuszpozícionálása közötti összefüggésekre vonatkozó korábbi vizsgálatok (elsősorban Bobo 1999) vezették a homofóbia csoportközi jelenségeként való megközelítésére. Következtetései szerint a leszbikus- és melegellenességet a negatív sztereotípiák és a heteroszexuális társadalmi csoport felsőbbrendűségének érvényesítése táplálják, melyek hatása a továbbiakban is fennmaradhat egyes – például a gyerekvállalással és a szülői szerepekkel kapcsolatos – területeken, ahol „továbbra is szükség van a tévhitek eloszlatására” (Bernstein 2004:52).

Mindezzel párhuzamosan a pszichológiai előítélet-vizsgálatok szintén rávilágítottak arra, hogy a csoportközi előítélet, melynek célja az előítéletes csoport „mi”-ként való privilegizálása az előítélet célpontjaként szolgáló külcsoporttal (*outgroup*) szemben, nem tudás, hanem főként hit kérdése: ezeket az előítéletes tartalmakat tehát hajlamosak vagyunk ténszerű megalapozatlanságuktól függetlenül elhinni. Elisabeth Young-Bruehl (2012) például arra hívta fel a figyelmet, hogy a homofóbia olyan előítélet-típus, melyben tartalmi elemként egyaránt fellelhetők a rasszista, a szexista és az antiszemita előítéletekre jellemző fantáziákkal összefüggő elképzelések és cselekvések. Ezek közé tartoznak a reprodukciós tiltások, az érintettek szexuális gyakorlatainak kigúnyolása és emellett ezek kihasználása, illetve részvétel e gyakorlatokban, vagy elképzelt titkos társaságaik – például a „buzilobby” – elleni kiállítás. Ugyanakkor Gregory Herek (2004) azt hangsúlyozta, hogy a 21. században a homofóbián túllépve érdemes lenne új nyelvi formákat találni a meleg, leszbikus és biszexuális emberek felé irányuló ellenségesség leírására, s példaként utalt a szexuális stigma, a heteroszexizmus és a szexuális előítélet fogalmakra – hozzátéve, hogy szerinte ezek társadalmi elterjedtsége és hatása valószínűleg nem éri majd el a homofóbiáét. Herek a későbbiekben az – általa a heteroszexizmus szinonimájaként használt (2011:415) – *strukturális szexuális stigma* működésével foglalkozott például a házassági egyenlőség kérdésköre kapcsán,

a leszbikusok és melegek mint stigmatizált társadalmi csoportok lehetőségeit korlátozó törvények hatásaira fókuszálva.

Fontos még említeni azt a homofóbiák át-, illetve újrateoretizálásának szentelt – *Retheorizing Homophobia* című – 2008-as *Sexualities* folyóirat-különszámot, melynek szerzői széleskörű áttekintést nyújtottak a homofóbia-konceptió alkalmazásának kihívásairól azt hangsúlyozva, hogy a homofóbia mint egyes személyek és közösségek elnyomásának megnevezésére – és ezen elnyomás elleni fellépés érdekében – használt fogalmi eszköz és diszkurzív erőforrás nem csupán progresszív és felszabadító, de potenciálisan kirekesztő hatású is lehet (Bryant–Vidal-Ortiz 2008:388). Karl Bryant például, részben saját gyerekkori élményeinek feldolgozása által inspirálva (erről lásd: Goulding 2019), a „melegbarát homofóbiák” (*‘progay homophobia’*) működéséről írt, melyek előnyben részesítik a homonormativitást – azaz a heteronormatív melegségmodellek alkalmazását – az ettől eltérő homo- és más szexualitásokkal szemben, különös tekintettel a transzszexuális és transznemű formákra (Bryant 2008:469). Mindez arra is rávilágít, hogy egy társadalmi befogadásért folytatott mozgalom a kirekesztés egyéb – például nemi vagy társadalmi osztály-hovatartozás szerinti – formáinak megerősödését eredményezheti (O’Brien 2008).

Herek, Bryant és O’Brien kritikus megjegyzéseivel egyetértve azt gondoljuk, hogy a homofóbia helyett vagy mellett a mai magyar társadalomban pontosabb lenne inkább „dzsenderfóbiáról” beszélni, hiszen mostanra a korábban is létező „antidzsender” diskurzust a 2016–17 táján még kevésbé kézzelfogható „antidzsender” mozgalom¹⁶ nem csupán beérte, de immár sok elemében államilag is intézményesítette. A dzsenderfóbia emlegetése így tágabban utalhat egy olyan nemiszerepelvárás-rendszer (*gender belief system*) működésére, amelynek kiindulópontjai a nők és a férfiak egymástól eleve meghatározottan elkülönülő társadalmi útjaira, valamint a hetero- és cisznormatív (társadalmi és egyéni) reprodukció kizárólagosságára vonatkozó feltételezések (ezzel kapcsolatban lásd még: Takács 2021:252). Mindezzel összefüggésben a homofóbia a dzsenderfóbia egy specifikus részhalmozaként értelmezhető, s a továbbiakban a tágabb kontextust nem feledve e részhalmozra fókuszálva haladunk tovább.

Jelen tanulmány a homofóbiát mint előítéletes csoportközi jelenséget vizsgálja a téma szempontjából releváns attitűdök mérése alapján. Ehhez kiindulópontként az attitűdök szociológiai értelmezése szolgál (Voas 2014), ami szerint a társadalmi attitűdök az emberek társadalmilag elvárt viselkedésére vonatkozó nyilatkozatok (arról, hogy mit kellene tenni az embereknek és mit nem), illetve általános érvényűnek szánt értékelések arról, hogy mi jó vagy rossz, helyes vagy helytelen. Ebben az összefüggésben az attitűdök olyan értékelő ítéletek, amelyek másokra és önmagunkra egyaránt vonatkoznak: vagyis nem csupán a személyes tetszés vagy nemtetszés kérdései, hanem arról szólnak, hogy az embereknek általában hogyan kell(ene) gondolkodniuk, érezniük és viselkedniük. Voas (2014) szerint a társadalmi változások egyik érdekes aspektusa, hogy egyes ügyek hajlamosak közügyből magánüggé válni, míg máskor ezzel ellenkező irányú változás zajlik: ezekre példaként hozható a homoszexualitás, illetve a dohányzás megítélése.

Szociológiai megközelítésben az előítélet egyes társadalmi csoportoknak, illetve e csoportok tagjainak hosszú távú és szisztematikusan kedvezőtlen megítélésére utaló csoportközi jelenség. Kende és Lantos (2016) a cigányellenes előítéletek vizsgálata kapcsán hívták fel arra a figyelmet, hogy Magyarországon az előítéletmentesség normája a jogalkotásban, a társadalmi intézményekben és a médiában egyaránt hiányzik. Az előítéletekre épülő közbeszéd és gyűlöletbeszéd, valamint az előítéleteket visszatükröző és egyben „igazoló”

¹⁶ Egy 2017-ben megjelent tanulmány arról számolt be, hogy a diskurzus akkor még erősebbnek tűnt a mozgalomnál, bár a szerzők kellő előrelátással azt is jelezték, hogy a helyzet könnyen megváltozhat a „dzsender mint új ellenség” – kormányzat és/vagy kormányközeli civilek általi – stratégiai megkonstruálásával (Kováts–Pető 2017:127).

diszkriminatív jogi szabályozás pedig normalizálhatja az egyes megkülönböztetett társadalmi csoportok felé irányuló negatív attitűdöket. Egy hierarchikus hatalmi struktúrájú, a média- és az akadémiai szabadság visszaszorítására törekvő, formailag demokratikus, tartalmilag autoriter rendszerben (Körösi 2017) mindez fokozottan hathat az előítéletek által sújtott társadalmi csoportok szociális reprezentációjára: a róluk szóló tudást ugyanis eluralhatja a politikai hatalom hegemon interpretációja, aminek a megkérdőjelezése nem feltétlenül kap elég hangot és figyelmet sem az érintettek körében, sem a tágabb társadalmi környezetben.

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

E tanulmány a lesbikus nők és a meleg férfiak társadalmi elfogadottságát vizsgálja az ESS 8. és 9. hullámában felvett adatok felhasználásával, különös tekintettel a „*Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a lesbikus nők szabadon éljék az életüket*”(B34); a „*Szégyném, ha a közeli rokonaim között volna meleg férfi vagy lesbikus nő*”(B35); és „*A meleg férfpárokat és a lesbikus női párokat a gyermekek örökbefogadása terén a heteroszexuális párokéval megegyező jogoknak kellene megilletnie*” (B36) változókra. Fő kutatási kérdésünk arra vonatkozik, hogy ez a három változó hogyan működik egymáshoz képest, s vajon az új B35 és B36 változók több társadalmi elutasítást vagy elfogadást tükröznek-e, mint az – eddigi összes ESS adatfelvételben szereplő – B34.

Az ESS egy nagymintás, nemzetközi longitudinális survey-vizsgálat, amelyet azzal a céllal kezdeményezett a *European Science Foundation*, hogy Európa-szerte rendszeresen fel lehessen mérni a vizsgált értékek és attitűdök változásait. Az ESS első hullámának adatait 2002-ben vették fel, és azóta két évente kerül sor az újabb hullámok adatfelvételeire. A sztenderd ESS kérdőív egy állandó modulból és további változó modulokból áll. A B34 egy olyan ESS alapváltozó, mely 2002 óta mind a kilenc ESS adatgyűjtési hullám állandó moduljában szerepelt, a másik két kérdés azonban csak a 8. hullámtól kezdve került az alapváltozók közé.¹⁷

Korábban több kritika érte az ESS-t, mert a homoszexualitással kapcsolatos társadalmi attitűdöket csupán egy általános elfogadást mérő (B34) változó alapján lehetett vizsgálni, amivel kapcsolatban az is felmerült, hogy – főként a társadalmi befogadással jobban jellemezhető európai társadalmakban – már nem tudja elég jól mérni a „*modern homonegativitás*” (Morrison–Morrison 2002) nehezebben tetten érhető megnyilvánulásait. Ezért 2015-ben Lisette Kuyper holland kutató vezetésével egy nemzetközi kutatócsoport kezdeményezte, hogy az ESS állandó moduljában e témakörből több kérdés is szerepelhessen: az új kérdések egyike a lesbikusok és a meleg egyenjogúsításával összefüggésben az azonos nemű párok általi közös örökbefogadással kapcsolatos attitűdökre kérdez rá,¹⁸ míg a másik olyan lesbikus és meleg személyek iránti attitűdökre vonatkozik, akikhez viszonyítva a válaszadó társadalmi távolságát erősen lecsökkenti a kérdés, hiszen az értékelendő kijelentésben közeli családtagokról van szó¹⁹(Kuyper 2015).

Az ESS 8. hullámának adatfelvételére 2016 és 2017 folyamán 23 országban, míg a 9. hullám adatfelvételére 2018 és 2019 folyamán 27 országban került sor. Mi most azt a 20 országot vizsgáljuk meg közelebbről, melyek mindkét hullámban részt vettek. Ezek a következők: Ausztria (AT), Belgium (BE), Cseh Köztársaság (CZ), Észtország (EE), Finnország (FI), Franciaország (FR), Németország (DE), Írország (IE), Magyarország (HU), Lengyelország (PL), Litvánia (LT), Hollandia (NL), Norvégia (NO), Portugália (PT), Olaszország (IT), Szlovénia (SI), Spanyolország (ES), Svédország (SE), Svájc (CH) és az Egyesült Királyság (GB).

¹⁷ Lásd: https://www.europeansocialsurvey.org/methodology/ess_methodology/source_questionnaire/source_questionnaire_development.html (Letöltve: 2020-10-15).

¹⁸ Ezt a változót a US General Social Survey-ben szereplő „*Do you think that homosexual couples should be legally permitted to adopt children?*” kérdés ihlette (Kuyper 2015:7).

¹⁹ Az alapmodul kérdőívének angol verziójában „*close family member*” szerepel, ami a magyar változatban „közeli rokon”-ként jelenik meg.

Az ESS 8. és 9. adatfelvételi hullámában összesen 61.042 15 év feletti válaszadót kérdeztek meg az általunk vizsgált 20 országban. Európai mintánkban az országos minták elemszáma 943 (Portugália 9. hullám) és 2706 (Németország 8. hullám) közé esett; az általunk használt magyar minta elemszáma 2017-ben 1045, 2019-ben pedig 1099 volt.

Függő változóink egy ötfokú skálán mérték az adott állítással való egyetértést, illetve egyet nem értést, ahol az 1-es érték teljes egyetértést, az 5-ös pedig teljes egyet nem értést jelentett. A „*Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket*” (B34) és a „*A meleg férfitársakat és a leszbikus női párokat a gyermekek örökbefogadása terén a heteroszexuális párokéval megegyező jogoknak kellene megilletnie*” (B36) kijelentésekkel való egyetértés a melegekkel és a leszbikusokkal szembeni pozitív attitűdöket jelezte, míg az egyet nem értés negatív attitűdöket jelzett; a „*Szégyellném, ha a közeli rokonaim között volna meleg férfi vagy leszbikus nő*” (B35) kijelentéssel való egyetértés viszont a melegekkel és a leszbikusokkal szembeni negatív attitűdre utalt, míg az egyet nem értés pozitív attitűdöt jelzett. Ez utóbbi esetben a kérdőívben szereplő egyetértési skála eredeti sorrendjét az elemzés során megfordítottuk és újrakódoltuk.

Magyarázó- és kontrollváltozóink közé alapvető demográfiai és egyéb szociológiai jellemzőket mérő változókat vontunk be. Ide tartoztak a következők: a kérdezett neme, kora, legmagasabb iskolai végzettsége, lakhelyének típusa; vallásossága (a vallási szertartásokon való részvételi gyakoriság alapján mérve); politikai beállítódása (egy 11-fokú bal-jobboldali skálán önbesorolás alapján mérve), politikai aktivitása (a legutóbbi parlamenti választásokon való részvétel alapján – csak a magyar mintán mérve); a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdje („*Az Európán kívüli szegényebb országokban élő emberek mekkora részének kellene megengedni, hogy Magyarországra jöjjön élni?*” kérdésre adott válasza alapján) és a demokrácia működésével való elégedettsége (szintén egy 11-fokú skálán mérve). Emellett mindegyik modellünkben szerepel egy adatfelvételi hullám-változó, mely megmutatja, hogy összességében történt-e változás a 8. és 9. adatfelvételi hullám között. A Függelék 2. táblázata részletes leírást nyújt az európai, a Függelék 3. táblázata pedig a magyar modellekben használt változók válaszkategóriáiról.

Az elemzés megkezdése előtt áttekintve a vizsgálni kívánt változók válaszhiány-arányait (melybe beleértjük a válaszmegtagadásokat és a „nem tudom” válaszokat egyaránt) azt találtuk, hogy a demográfiai jellemzők (pl. a lakhely-típusra vagy iskolai végzettségre vonatkozó kérdések) esetén igen alacsony, míg a politikai önbesorolásnál igen magas (pl. Olaszországban és Litvániában akár 30% körüli) is lehetett azoknak az aránya, akik nem kívántak az adott kérdésekre válaszolni. A Függelék 4. táblázatában függő változóink, valamint a bevándorlásra és a politikai önbesorolásra vonatkozó kérdések válaszhiány-arányaira fókuszáltunk: a húsz vizsgált ország adatait az egyes változók szerint összehasonlítva zöld színnel jelöltük az alacsony, sárgával a közepes, pirossal pedig a magas arányokat (melyek egyes esetekben előrevetíthették az adott kérdések átlagosnál negatívabb megítélését). Így a táblázatra tekintve rögtön szembe tűnhet, hogy a politikai orientációra vonatkozó kérdést jellemezte a legnagyobb mértékű válasznélküliség, illetve válaszmegtagadás, míg függő változóink esetén elmondható, hogy a válaszhiány az észak-nyugat-európai országokban jóval alacsonyabb mértékű volt, mint a poszt-socialista országokban. Ez utóbbiak közül kiemelhető Magyarország, ahol mind a „*Hagyni kell...*” (B34), mind az örökbefogadással kapcsolatos kérdés (B36) tekintetében a mezőny legmagasabb (8% és 10%) válaszhiány-arányait találjuk; valamint a „*Szégyellném...*” (B35) változó kapcsán Litvánia 11–12%-os válaszhiány-aránya tűnik ki, szemben a gyakran 1–2% alatti észak-nyugat-európai arányokkal.

A leíró statisztikák elemzése és a modellek illesztése során az ESS által megadott súlyváltozók közül az *Analysis Weight* elemzési súlyváltozót alkalmaztuk. Az ESS adathalmazban négyféle súlyváltozó található.

A *Design Weight* a különböző országok mintavételi módszereit veszi figyelembe és az egyes válaszadók mintába kerülési valószínűségét korrigálja. A *Post-Stratification Weight* a *Design Weight* módosított verziója, ami figyelembe veszi a válaszadók nemét, korcsoportját, iskolai végzettségét és térbeli eloszlását. A *Population Weight* a felmérésben résztvevő országok népessége közötti különbségeket veszi figyelembe és azt biztosítja, hogy minden ország a népessége nagyságával arányosan legyen képviselve. Az általunk használt *Analysis Weight* a *Population Weight* és a *Post-Stratification Weight* kombinációja, melyek együttes használatának köszönhetően az adatok a mintában szereplő országok lakosságának összességére reprezentatívnak tekinthetők.

Elemzésünk leíró statisztikákra és lineáris regressziós modellekre épül. E vizsgálatokon keresztül a meleghez és a leszbikusokhoz való viszonyuláson túl a válaszadók tágabban értelmezett értékorientációs jellemzőire is következtethetünk, ideértve például a bevándorlókkal kapcsolatos nézeteket. A regressziós elemzéseket az R statisztikai program 4.0.2. verziójával végeztük.

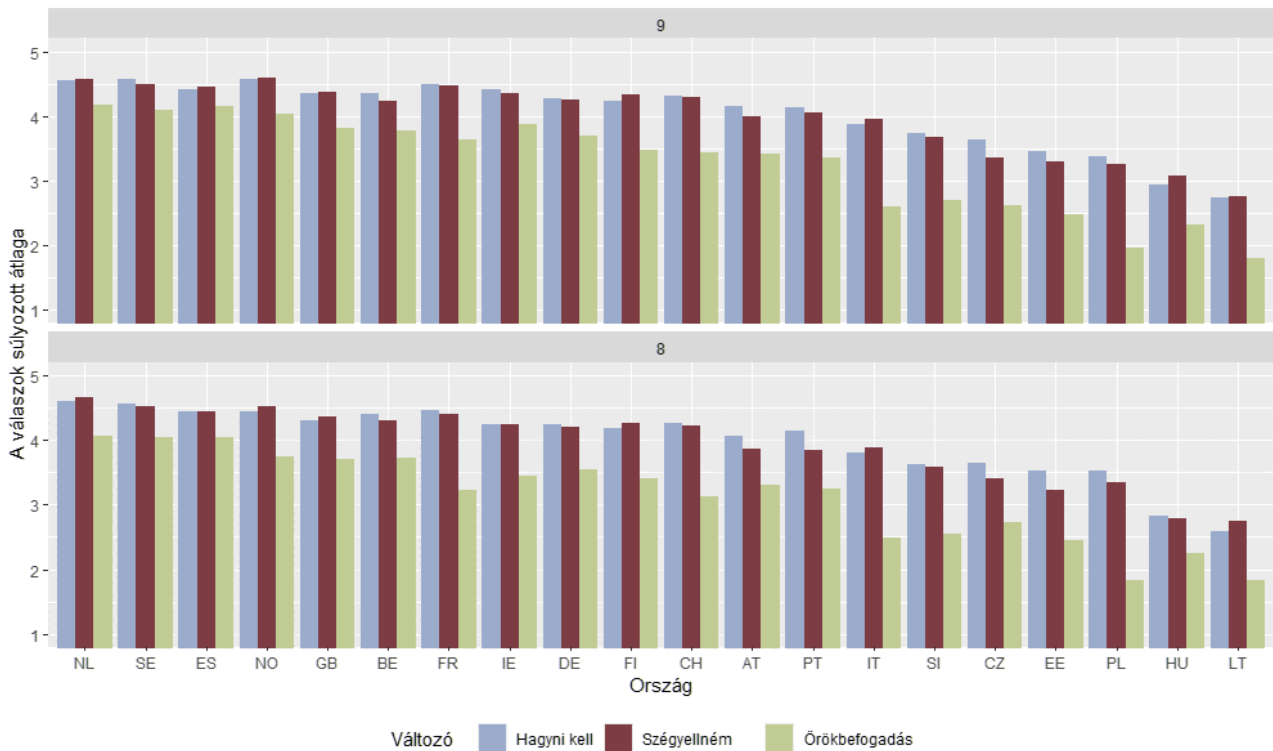
EREDMÉNYEK

Korábbi összehasonlító empirikus vizsgálatok eredményei rávilágítottak arra, hogyan hathat a meleg és a leszbikusok iránti társadalmi attitűdökre a válaszadók neme, kora, iskolázottsága, vallási háttere, politikai beállítódása és más jellemzői (pl. Adamczyk 2017, Adamczyk–Pitt 2009, Doeblner 2015, Gerhards 2010, Kite–Whitley 1998, Kuyper–Sommer–Butt 2018, Steffens–Wagner 2004, Štulhofer–Rimac 2009, Takács–Szalma 2012, 2013a, 2013b, 2019, 2020, Takács–Szalma–Bartus 2016). A támogató attitűdöket nagymértékben befolyásolhatják a vizsgált országok közpolitikai jellemzői is, különösen az azonos nemű párkapcsolatok intézményesítettsége. Több kutatás már a 2010-es évek első felében jelezte, hogy az azonos nemű párkapcsolatok intézményes elismerését lehetővé tevő országokat jellemezte leginkább az elfogadás (van den Akker–van der Ploeg–Scheepers 2012, Hooghe–Meeusen 2013).

2012-es cikkünkben Takács és Szalma is a melegházasság és a regisztrált partnerkapcsolat jogintézményeinek bevezetése révén létrejövő egyenjogúsítás és a homofóbia mértékének potenciális csökkenése közötti összefüggésre hívták fel a figyelmet: ebben az időszakban még nem látszott tisztán, hogy a bejegyzett élettársi kapcsolat (*registered partnership*) intézménye nem egy köztes állomás lesz a teljes jogegyenlőség felé vezető úton, hanem több országban – egy darabig legalábbis – ez tekinthető majd a jogi elismerés maximumának. Abou-Chadi és Finnigan (2019) nyolc ESS hullám adatainak elemzése alapján meggyőzően mutatta be a jogi lehetőségek hatását a társadalmi attitűdökre: a vizsgált európai országokban az azonos nemű házasság jogintézménye pozitív, míg a regisztrált partnerkapcsolat jogintézménye és a házassági jogegyenlőség explicit tiltása negatív hatással volt a meleg és leszbikusok társadalmi elfogadottságára. A házasság és a regisztrált partnerkapcsolat közötti egyik legfőbb különbség pedig a közös örökbefogadás lehetősége házaspároknál, illetve ennek jogi lehetetlensége regisztrált partnerkapcsolatban élők esetén.

Dotti Sani és Quaranta (2020) 22 ország ESS 8-as adatai alapján az egyéni szintű változók, valamint az LGBTI jogok formális intézményesítettségének magyarázóerejét vizsgálták az általános elfogadást tükröző „*Hagyni kell...*” (B34) és az – ESS 8. adatfelvételi hullámába 2016-ban frissen bekerült – örökbefogadással (B36) kapcsolatos kérdések kapcsán. Eredményeik arra világítottak rá, hogy Európa-szerte nagyobb mértékű a meleg és leszbikusok általános elfogadása, mint az azonos nemű párok általi örökbefogadás támogatottsága, valamint az egyéni szintű változók nagyobb szerepet játszottak az általános attitűdökben, mint a specifikusan az örökbefogadással kapcsolatosokban.

1. ábra. A függő változók átlagértékei az ESS 8. és 9. hullámában

Forrás: European Social Survey 8. (2016–17) és 9. hullám (2018–19)

Az 1. ábrán áttekinthetők a függő változók átlagértékei abban az általunk vizsgált 20 országban, melyek az ESS 8. és 9. hullámában egyaránt részt vettek: itt jól látszik, hogy a házassági jogegyenlőséggel nem jellemezhető országokban jóval alacsonyabbak az átlagértékek, különös tekintettel az örökbefogadással kapcsolatos kérdésre. Ez alól egyetlen kivételként Svájc említhető (ahol 2020 végén szintén benyújtottak egy törvényjavaslatot a házassági jogegyenlőség megteremtése érdekében), ami mindhárom változó tekintetében leginkább a finn, a portugál és az osztrák válaszokhoz hasonlítható. A Függelékben szereplő F1. ábrán mutatjuk be a függő változók átlagértékeit az ESS 8. és 9. hullámában részt vevő összes ország esetében. Ezen az ábrán a két adatfelvételben a legelfogadóbb attitűdökkel jellemezhető országok élén találjuk Izlandot, Hollandiát, Svédországot, Spanyolországot és Norvégiát, míg a leszbikusok és meleg iránti legnagyobb mértékű elutasítással jellemezhető országok közé Oroszország, Litvánia, Észak-Macedónia, Szerbia és Magyarország tartozik.

Az 1. táblázatban foglaltuk össze a függő változók átlag- és mediánértékeit a vizsgált 20 országban: zöld színárnyalatokkal jelölve az elfogadóbb, halványpirossal pedig az elutasítóbb véleményeket tükröző értékeket. A táblázat legzöldebb részeire tekintve az lehet a benyomásunk, hogy az általánosabb – *Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket* – kijelentéssel összevetve a házassági jogegyenlőséggel jellemezhető országok többségében hasonló vagy (pl. az Egyesült Királyságban, Németországban és Finnországban) nagyobb mértékű az átlagos egyetértés azzal, hogy a válaszadó nem érezné szégyennek azt, ha valamely közeli családtagjáról kiderülne, hogy meleg vagy leszbikus. A házassági jogegyenlőséget nélkülöző országok némelyikében (pl. Csehországban és Lengyelországban) azonban ennek éppen az ellenkezője igaz: errefelé mintha jobban kéne szégyellni egy családtag melegségét. Ugyanakkor mind a húsz országra kivétel nélkül érvényes, hogy az örökbefogadással kapcsolatos kérdés a másik kettőhöz képest nagyobb mértékű

1. táblázat. A függő változók átlag- és mediánértékei a vizsgált 20 országban

	Hagyni kell... (B34)				Szégyellném... (B35)				Örökbefogadás (B36)			
	9. hullám		8. hullám		9. hullám		8. hullám		9. hullám		8. hullám	
	Átlag	Medián	Átlag	Medián	Átlag	Medián	Átlag	Medián	Átlag	Medián	Átlag	Medián
NL	4.58	5	4.60	5	4.60	5	4.68	5	4.18	4	4.04	4
NO	4.58	5	4.45	5	4.61	5	4.52	5	4.01	4	3.72	4
SE	4.54	5	4.55	5	4.48	5	4.49	5	4.04	4	3.98	4
FR	4.52	5	4.45	5	4.49	5	4.44	5	3.62	4	3.18	3
ES	4.41	5	4.40	5	4.44	5	4.41	5	4.14	4	4.00	4
BE	4.40	5	4.42	5	4.26	5	4.33	5	3.80	4	3.74	4
GB	4.34	4	4.26	4	4.36	5	4.30	5	3.72	4	3.57	4
IE	4.34	4	4.17	4	4.29	5	4.18	4	3.74	4	3.30	4
DE	4.31	4	4.25	4	4.29	5	4.22	5	3.70	4	3.56	4
CH	4.30	4	4.25	4	4.30	5	4.19	4	3.42	4	3.10	3
FI	4.24	4	4.17	4	4.34	5	4.26	5	3.47	4	3.37	4
PT	4.15	4	4.17	4	4.03	4	3.86	4	3.35	4	3.28	4
AT	4.15	4	4.01	4	4.00	4	3.86	4	3.39	4	3.20	3
IT	3.89	4	3.80	4	3.95	4	3.89	4	2.61	3	2.48	2
SI	3.75	4	3.62	4	3.69	4	3.61	4	2.70	2	2.55	2
CZ	3.65	4	3.61	4	3.37	3	3.38	3	2.63	3	2.69	3
EE	3.43	4	3.47	4	3.26	4	3.17	3	2.45	2	2.41	2
PL	3.35	4	3.52	4	3.24	3	3.33	4	1.92	1	1.81	1
HU	2.91	3	2.87	3	3.03	3	2.81	3	2.27	2	2.25	2
LT	2.64	3	2.60	3	2.71	3	2.70	3	1.77	1	1.78	1

Forrás: European Social Survey 8. (2016–17) és 9. hullám (2018–19)

elutasítást generált: különösen igaz ez a házassági jogegyenlőséget nélkülöző országokra, ahol gyakran a meleg és leszbikus személyek, illetve párok általi örökbefogadást egyaránt tiltják. Ez utóbbiak közé tartozik Litvánia és Lengyelország, melyek mindhárom kérdés tekintetében összességében a leginkább elutasító attitűdökkel jellemezhető országok közé sorolhatók Magyarországgal együtt.

Ezután lineáris regressziós modellek segítségével vizsgáltuk, hogy milyen tényezők magyarázhatják a melegek és a leszbikusok általános elfogadását (hogyan szabadon élhessék az életüket, ahogy ők akarják); szégyellné-e a válaszadók közeli családtagjuk melegségét és miként vélekednek az azonos nemű párok általi örökbefogadásról. A 20 európai ország két (ESS 8. és 9.) adatfelvételi hullámának összevont adataira épülő mindhárom modellben (2. táblázat) a korábban említett összehasonlító empirikus vizsgálatokkal harmonizáló eredményeket – azaz: a nők, a fiatalabbak, a vallási szertartásokat ritkábban látogatók és a demokrácia működésével elégedettebbek esetén pozitívabb attitűdöket, míg az alacsonyabb iskolai végzettségűek, valamint

2. táblázat. A nemzetközi modellek regressziós együtthatói

	B34 modell Általános elfogadás		B35 modell Szégyen		B36 modell Örökbefogadás	
	Becsült érték	Sztenderd hiba	Becsült érték	Sztenderd hiba	Becsült érték	Sztenderd hiba
(Tengelymetszet)	4.866**	0.021	4.901**	0.024	4.696**	0.027
Életkor (években) (numerikus)	-0.006**	0.0002	-0.008**	0.0002	-0.013**	0.0002
Nem: Nő (ref.)	-	-	-	-	-	-
Férfi	-0.190**	0.007	-0.246**	0.008	-0.326**	0.009
Iskolai végzettség: Alapfokú	-0.184**	0.016	-0.253**	0.018	-0.057*	0.018
Középfokú (ref.)	-	-	-	-	-	-
Végzettség: Felsőfokú	0.145**	0.007	0.169	0.008	0.081	0.009
Lakhely: Nagyváros (ref.)	-	-	-	-	-	-
Vidéki kistelepülés (falu, község, tanya)	-0.022~	0.009	-0.009	0.010	0.008	0.011
Kisváros	-0.023~	0.009	0.003	0.010	0.011	0.012
Részvétel gyakorisága vallási szertartásokon: havonta legalább egyszer	-0.439**	0.011	-0.416**	0.012	-0.575**	0.014
Csak különleges vallási ünnepeken	-0.154**	0.010	-0.179**	0.011	-0.234**	0.013
A fentiekhez képest ritkábban	-0.118**	0.009	-0.149**	0.010	-0.166**	0.013
Soha (ref.)	-	-	-	-	-	-
Bal-jobboldali önbesorolás (numerikus)	-0.024**	0.002	-0.013**	0.002	-0.056**	0.002
Elégedettség a demokrácia működésével (numerikus)	0.010**	0.002	0.003	0.002	0.024**	0.002
Bevándorlás: Senkit	-0.454**	0.014	-0.463	0.015	-0.561**	0.016
Keveseket	-0.179**	0.009	-0.188**	0.009	-0.315**	0.011
Jónéhányukat (ref.)	-	-	-	-	-	-
Sokakat	0.131**	0.010	0.123**	0.011	0.315**	0.013
Ország: Németország (ref.)	-	-	-	-	-	-
Ausztria	0.010	0.019	-0.129**	0.023	-0.050	0.026
Belgium	0.134**	0.018	0.036	0.022	0.145**	0.026
Csehország	-0.478**	0.020	-0.720**	0.023	-0.710**	0.026
Egyesült Királyság	0.096**	0.017	0.146**	0.019	0.123**	0.024
Észtország	-0.712**	0.022	-0.933**	0.024	-0.978**	0.026
Finnország	0.017	0.019	0.140**	0.020	-0.036	0.026
Franciaország	0.293**	0.019	0.289**	0.022	-0.111**	0.027
Hollandia	0.332**	0.016	0.399**	0.018	0.519**	0.024
Írország	0.162**	0.018	0.153**	0.021	0.168**	0.024
Lengyelország	-0.495**	0.027	-0.656**	0.029	-1.269**	0.029
Litvánia	-1.412**	0.026	-1.314**	0.028	-1.430**	0.027
Magyarország	-1.030**	0.029	-0.988**	0.031	-0.848**	0.032
Norvégia	0.168**	0.018	0.239**	0.019	0.140**	0.025
Olaszország	-0.172**	0.021	-0.087**	0.023	-0.750**	0.026
Portugália	0.058*	0.022	-0.133**	0.026	-0.140**	0.031
Spanyolország	0.189**	0.018	0.229**	0.022	0.457**	0.025
Svájc	0.024	0.019	0.020	0.022	-0.335**	0.028
Svédország	0.229**	0.017	0.192**	0.020	0.326**	0.024
Szlovénia	-0.454**	0.024	-0.489**	0.026	-0.785**	0.030
Adatfelvétel: ESS8 (ref.)	-	-	-	-	-	-
ESS9	0.026**	0.007	0.033**	0.008	0.118**	0.009
Torzítatlan R négyzet	0.314		0.295		0.358	
Átlagos négyzetes eltérés	0.794		0.967		1.262	

Megjegyzés: ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$; ~ $p < 0.10$

a jobboldali és bevándorlásellenes nézeteket hangsúlyozók esetén negatívabb attitűdöket – találtunk. A vizsgált változók tekintetében egyedül a lakhelytípusok szerint nem volt szignifikáns különbség, míg az országok közül a referenciakategóriaként használt (legnagyobb elemszámú mintával²⁰ rendelkező) Németország válaszadóihoz képest a hollandok mutatkoztak mindhárom modellben a legpozitívabb attitűdökkel jellemezhetőnek. Németországhoz képest a legnagyobb negatív eltérést Litvániánál tapasztalhattuk; negatív attitűdök tekintetében Litvániát az első két modellben Magyarország, a harmadikban pedig Lengyelország követte.

Ezután az azonos nemű párok általi örökbefogadás intézményesítettségének hatását kívántuk megvizsgálni egy külső indikátor bevezetésével: ez a dummy változó 1 értéket kapott, ha a válaszadó országában jogilag lehetővé tették az azonos nemű párok általi örökbefogadást (idetartozott Ausztria,²¹ Belgium, az Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Németország, Norvégia, Portugália, Spanyolország és Svédország) és 0 értéket kapott a többi országban, ahol erre nem volt lehetőség. Mivel ez az új változó tulajdonképpen a korábbi modelljeinkben használt országváltozó újrakódolása, a 3. táblázatban látható intézményesített örökbefogadás modellben a többi változó változatlanul hagyása mellett csak ezt az új változót használtuk, melynek – a korábbi eredmények alapján egyáltalán nem meglepő módon – szignifikáns lett a hatása. Az előző három modellben megfigyelt hatásokat az itteni eredmények is visszatükrözték azzal az eltéréssel, hogy a lakhelytípusok tekintetében a nagyvárosiakhoz képest a legkisebb vidéki településeken lakók pozitívabb attitűdökkel jellemezhetőnek tűntek.

3. táblázat. Az intézményesített örökbefogadás modell regressziós együtthatói

Változó	Becsült érték	Sztenderd hiba
(Tengelymetszet)	2.859 **	0.0825
Életkor (években) (numerikus)	- 0.013 **	0.0002
Nem: Nő (ref.)	–	–
Férfi	-0.319 **	0.009
Iskolai végzettség: Alapfokú	-0.008	0.012
Középfokú (ref.)	–	–
Felsőfokú	0.071 **	0.011
Lakhely: Nagyváros (ref.)	–	–
Vidéki kistelepülés (falu, község, tanya)	0.044 **	0.011
Kisváros	0.028 *	0.012
Részvétel gyakorisága vallási szertartásokon:		
Havonta legalább egyszer	-0.680 **	0.013
Csak különleges vallási ünnepeken	-0.320 **	0.013
A fentiekhez képest ritkábban	-0.205 **	0.013
Soha (ref.)	–	–
Bal-jobboldali önbesorolás (numerikus)	-0.056 **	0.002
Elégedettség a demokráciával (numerikus)	0.037 **	0.002
Bevándorlás: Senkit	-0.598 **	0.016
Keveseket	-0.335 **	0.011
Jónéhányukat (ref.)	–	–
Sokakat	0.346 **	0.014

²⁰ A német minta elemszámait lásd a Függelék 5. táblázatában.

²¹ Ausztriában az ESS8 adatfelvételre 2016 szeptembere és decembere között került sor, amikor már volt lehetőség az azonos nemű párok általi közös örökbefogadásra.

Változó	Becsült érték	Sztenderd hiba
Azonos nemű párok általi közös örökbefogadás jogilag nem lehetséges (ref.) jogilag lehetséges	– 0.958**	– 0.010
Adatfelvételi hullám: ESS8 (ref.) ESS9	– 0.118**	– 0.009
Torzítatlan R négyzet	0.332	
Átlagos négyzetes eltérés	1.316	

Megjegyzés: ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$; ~ $p < 0.10$

A lakhelytípus tekintetében ehhez hasonló összefüggést találtunk az ESS 8. és 9. adatfelvételi hullámának összevont magyarországi adataira épülő három modellből kettőben, ahogy ez a 4. táblázatban jól látható. Mindhárom magyar modellről elmondható, hogy se a – vallási szertartásokon való részvétel gyakoriságával mért – vallásosságnak, se a demokrácia működésével való elégedettségnek nem volt szignifikáns hatása. Eredetileg szerettük volna azt is megvizsgálni, hogy Magyarországon milyen az összefüggés egyrészt a különböző pártpreferenciák, másrészt a melegek és leszbikusok elfogadottsága között, ám egy ilyen vizsgálathoz nagyobb elemszámú mintára lett volna szükségünk. A pártpreferenciák helyett végül csak a szavazási aktivitást tudtuk bevonni a magyar modellekbe, ahol a nemzetközi modellektől eltérően szerepelt a legutóbbi szavazáson való részvételre vonatkozó változó is. A szavazási aktivitás gyengén szignifikáns hatást mutatott az Általános elfogadás (MB34) és az Örökbefogadás (MB36) modellekben.²² Mindhárom magyar modellben szignifikáns hatása lett az életkornak, a felsőfokú iskolai végzettségnek, a politikai orientációnak és a bevándorlással kapcsolatos elutasító vélekedéseknek, míg a nemi hovatartozás tekintetében ezt csak – korlátozottan – a Szégyen (MB35) modellben találtuk. Ugyanitt mutatkozott szignifikáns különbség a 8. és 9. adatfelvételi hullám között is.

4. táblázat. A magyar modellek regressziós együtthatói

	MB34 modell		MB35 modell		MB36 modell	
	Általános elfogadás		Szégyen		Örökbefogadás	
	Becsült érték	Sztenderd hiba	Becsült érték	Sztenderd hiba	Becsült érték	Sztenderd hiba
(Tengelymetszet)	3.867**	0.150	3.767**	0.158	3.064**	0.151
Életkor (években) (numerikus)	-0.013**	0.002	-0.008**	0.002	-0.009**	0.001
Nem: Nő (ref.)	-	-	-	-	-	-
Férfi	-0.050	0.060	-0.125~	0.063	-0.017	0.057
Iskolai végzettség: Alapfokú	-0.351	0.104	-0.188	0.201	0.262	0.217
Középfokú (ref.)	-	-	-	-	-	-
Felsőfokú	0.359**	0.070	0.330**	0.068	0.205*	0.069
Lakhely: Nagyváros (ref.)	-	-	-	-	-	-
Vidéki falu vagy farm	0.250**	0.070	0.102	0.072	0.284**	0.069
Kisváros	0.201*	0.071	-0.025	0.071	0.154~	0.069

22 Ebből akár arra is következtethetnénk, hogy a magyar válaszadók közül azok, akik szavaztak a legutóbbi parlamenti választásokon, kevésbé jellemezhetők a melegek és leszbikusok iránti általános elfogadó attitűdökkel és az örökbefogadási jogegyenlőség támogatásával, mint a választásoktól távolmaradók. Mindezt árnyalhatják azok a kutatási eredmények, melyek választások esetén a győztes politikai erőnek kedvező utólagos emlékeztetorzulás lehetőségére hívják fel a figyelmet, amit azonban a politikai tudás vagy tájékozottság csökkenthet (erről lásd pl.: Calvillo–Rutchick 2013). Megemlítendő, hogy a Függelék 6. táblázatában szereplő német modelleknél éppen ellenkező eredménnyel találkozhatunk: itt a választáson való részvétel szignifikáns pozitív kapcsolatot mutatott mindhárom esetben.

	MB34 modell		MB35 modell		MB36 modell	
	Általános elfogadás		Szégyen		Örökbefogadás	
	Becsült érték	Sztenderd hiba	Becsült érték	Sztenderd hiba	Becsült érték	Sztenderd hiba
Részvétel gyakorisága vallási szertartásokon:	-0.073	0.082	0.064	0.083	0.027	0.080
Havonta legalább egyszer						
Csak különleges vallási ünnepeken	0.002	0.080	0.064	0.081	0.004	0.078
A fentiekhez képest ritkábban	0.042	0.078	0.013	0.078	-0.044	0.076
Soha (ref.)	-	-	-	-	-	-
Bal-jobboldali önbesorolás (numerikus)	-0.061**	0.013	-0.040*	0.014	-0.065**	0.013
Elégedettség a demokráciával (numerikus)	-0.005	0.013	-0.011	0.013	0.01	0.012
Bevándorlás: Senkit	-0.369**	0.06	-0.518**	0.063	-0.421**	0.062
Keveseket (ref.)	-	-	-	-	-	-
Jónéhányukat	0.076	0.106	-0.077	0.111	0.315*	0.119
Szavazott: Igen (ref.)	-	-	-	-	-	-
Szavazott: Nem	0.149~	0.069	-0.023	0.079	0.166~	0.072
Adatfelvétel ESS8 (ref.)	-	-	-	-	-	-
ESS9	0.046	0.057	0.249**	0.059	0.03	0.057
Torzítatlan R négyzet	0.099		0.091		0.095	
Átlagos négyzetes eltérés	1.510		1.550		1.433	

Megjegyzés: ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$; ~ $p < 0.10$

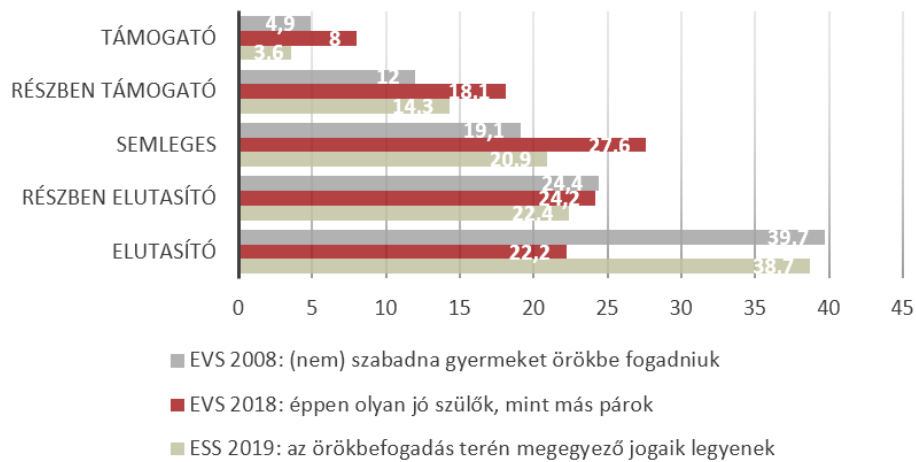
Összességében elmondható, hogy az általunk bemutatott nemzetközi regressziós modellek magyarázóereje ugyan meghaladta a jóval kisebb elemszámú mintára épülő magyar modellekét, de az illeszkedés jósága még így is csak mérsékeltnek mondható.²³ A 20 európai ország adataira épülő B36 Örökbefogadás modell bírt a legnagyobb magyarázóerővel: az itt bevont független változók a függő változó szórásának 35,8%-át magyarázták, ezután következett az intézményesített örökbefogadás modell 33,2%-kal, majd a B34 Általános elfogadás modell 31,4%-kal és a B35 Szégyen modell 29,5%-kal.

Mivel a magyar modellek csupán a szórás alig 10%-át magyarázták, felmerülhet a kérdés, hogy vajon az alacsony mintaszám miatt teljesítenek-e így a magyar adatokhoz illesztett modellek. Ennek kiderítésére a magyarokkal megegyező modelleket illesztettünk a német válaszadók (a magyarnál több mint kétszer nagyobb elemszámú) mintájához, és azt találtuk, hogy ezek a modellek valóban sokkal jobban teljesítenek mind R négyzet, mind a szignifikáns együtthatók száma tekintetében. (A német modellekben használt változók leírását a Függelék 5. táblázatában, a regressziós együtthatókat pedig a Függelék 6. táblázatában foglaltuk össze.)

Emellett a magyar modellek eredményei alapján arra is következtethetünk, hogy az itt alkalmazott független változók, melyek többségét a szokásos szocio-demográfiai jellemzők alkották, csak korlátozott mértékben hatnak a függő változókra. Hasonló eredményre jutott az azonos nemű párok örökbefogadásának magyarországi megítélésével kapcsolatban egy korábbi kvantitatív kutatás is, ahol a *European Values Study* (EVS) 2008-as magyar adatai alapján a „homoszexuális pároknak nem szabadna gyermeket örökbe fogadni” kijelentéssel való egyetértést, illetve egyet nem értést vizsgálták egy ötfokú skálán (Takács–Szalma 2013a). Az

²³ Lásd például ezt a leírást, ahol a szórás 32%-át magyarázó modell úgy szerepel, mint amit „reasonable fit” jellemez: Freeman et al. 2020:1.

2. ábra. A homoszexuális párok általi örökbefogadással kapcsolatos attitűdök Magyarországon 2008-ban, 2018-ban és 2019-ben (%)

Forrás: ESS 9. (2019); EVS 2008 (N=1486) és 2018 (N=1339) magyar adatfelvételek

akkori adatok azt tükrözték, hogy a magyar társadalom jelentős többsége (64%-a) elutasította az azonos nemű párok általi örökbefogadás lehetőségét.

Ugyanakkor e változó használatával kapcsolatban problémaként merült fel, hogy a magyar lekérdezés során a kérdőívbe a változó eredeti szövegével („*homosexual couples should be able to adopt children*”, azaz: „*lehetővé kellene tenni, hogy homoszexuális párok gyermekeket fogadhassanak örökbe*”) ellentétes értelmű állítás került. Az EVS 2018-as adatfelvételében már egy új, de a 2008-as EVS-felmérésben szereplő kérdéssel tartalmilag összefüggő változó szerepelt: itt a „*homoszexuális párok éppolyan jó szülők, mint más párok*” kijelentéssel való egyetértést vagy egyet nem értést kellett kifejezni szintén egy ötfokú skálán (s ez esetben Magyarországon is hibátlanul sikerült a változó eredeti szövegének lekérdezése). A 2. ábrán illusztrációképpen bemutatjuk a homoszexuális párok általi örökbefogadást támogató, illetve elutasító magyarországi attitűdök arányait 2008-as és 2018-as EVS, valamint 2019-es ESS adatok tükrében.²⁴

E témakörhöz kapcsolhatók annak a kvantitatív kutatásnak az eredményei is, ahol Gregor Anikó és Rédei Dorottya (2015) a heteronormativitás jelenségét vizsgálták 15–29 éves magyar fiatalok körében az azonos neműek együttélése nem tekinthető családnak állítással való egyetértés, illetve egyet nem értés alapján. Eredményeik azt mutatták, hogy a megkérdezettek közel kétharmada (inkább vagy teljesen) egyetértett e kijelentéssel, bár ez a megközelítés szignifikánsan kisebb eséllyel jellemezte a lányokat, a közepes vagy kisebb városokban élőket, a diplomás szülők gyermekeit, valamint a jobb anyagi helyzetűeket.

Továbbá fontos még megemlíteni Béres-Deák Rita (2015, 2020) kvalitatív kutatásait, aki magyar meleg és leszbikusok családi kapcsolatait antropológiai módszerekkel vizsgálva többek között a goffmani ragadós stigma működését mutatta be, mely révén nem csak az érintett személy, hanem annak családja is nagy eséllyel stigmatizálódhat. Ennek kapcsán azt hangsúlyozta, hogy a „*falusi szülők – talán kényszerből, talán a személyes kapcsolatokra alapozva – hajlandóbbak felvállalni gyermekük szexuális orientációját környezetük előtt, mint a kisvárosban élők, ahol a presztízs és annak elvesztésétől való félelem nagyobb szerepet játszik a döntésben*” (Béres-Deák 2015:158). Az ehhez hasonló kvalitatív kutatások eredményei feltehetően közelebb vihetnek bennünket a kvantitatív modellek által feltárt összefüggések nyitottabb, többféle – kultúraspecifikus és lokális – lehetőséget tekintetbe vevő értelmezéséhez.

²⁴ A jobb összehasonlíthatóság kedvéért a „*homoszexuális pároknak nem szabadna gyermeket örökbe fogadni*” kijelentéssel való teljes egyetértést kódoltuk elutasító, a teljes egyet nem értést pedig támogató attitűdként.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányunkban áttekintettük, hogy a közelmúltban (a 2016 és 2019 közötti időszakban) hogyan alakultak húsztólunk vizsgált európai országban, köztük Magyarországon, a leszbikus nők és a meleg férfiak társadalmi megítélésével kapcsolatos attitűdök, melyek tanulmányozására az ESS 8. adatfelvételi hullámában megjelent új alapváltozók használatával a korábbiaknál immár több lehetőségünk adódott. Meggyőződésünk szerint az általános elfogadást mérő, az ESS-ben kezdetektől meglévő „*Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket*” (B34) alapváltozó mellett a ragadós stigma működésére rávilágító „*Szégyellném, ha a közeli rokonaim között volna meleg férfi vagy leszbikus nő*” (B35), valamint a jogegyenlőséggel és a családi élet normáival kapcsolatos „*A meleg férfpárokat és a leszbikus női párokat a gyermekek örökbefogadása terén a heteroszexuális párokéval megegyező jogoknak kellene megilletnie*” (B36) változók alkalmasak általános és specifikus homofóbia-dimenziók visszatükrözésére, és együttes vizsgálatuk révén többet tudhatunk meg a leszbikusok és melegek iránti attitűdök különböző összetevőiről. Dotti Sani és Quaranta (2020) korábbi munkájukban szintén azt hangsúlyozták, hogy a homoszexualitással kapcsolatos általános és specifikus attitűdök összehasonlítása elméletileg hasznos, mert ezáltal jobban rávilágíthatunk azoknak a véleményeknek a változatosságára, ahogy az európai polgárok az azonos nemű párok által alkotott családokról, illetve a heteró és az LGBTI emberek jogegyenlőségéről gondolkodnak. Munkánk során a homofóbiát – úgy is mint a dzsenderfóbia egyik részhalmozát – előítéletes csoportközi jelenségként értelmeztük, míg egyes társadalmi csoportok hosszútávú és szisztematikusan kedvezőtlen megítélését definiáltuk előítéletes megközelítésként.

A címben feltett retorikai jellegű kérdésre tehát azt válaszolhatjuk, hogy több változóval megbízhatóbban mérhető több, illetve többféle indíttatás elutasítás – ugyanakkor láthattunk többféle indíttatású elfogadást is. Jól látszott, hogy az örökbefogadás témaköre a másik kettőhöz képest nagyobb mértékű ellenállást generált a vizsgált országokban, különös tekintettel azokra a helyekre, ahol az azonos nemű párokat nem illetik meg a heteroszexuális párokéval megegyező jogok, és ahol az utóbbi években tanúi lehettünk a politikai homofóbia²⁵ megnyilvánulásaként értelmezhető kormány- és pártpolitikai nyilatkozatoknak és tevékenységeknek.

Ez utóbbi aspektussal kapcsolatban fontos megemlíteni azokat a kelet-európai migránsoknak a Nyugat-Európában szerzett akkulturációs tapasztalatait vizsgáló kutatásokat, melyek a származási országokat gyakran jellemző homofób – politikai, médiabeli és vallási – retorikától való elszakadás felszabadító hatásaira irányítják a figyelmet (pl. Mole et al. 2017). Továbbá a kutatók tapasztalatai szerint minél hosszabb ideig éltek a kelet-európai migránsok Nyugat-Európában, a melegekkel és leszbikusokkal kapcsolatos attitűdjeik annál inkább hasonlítottak az adott régióban élők elfogadóbb hozzáállásához, és egyre inkább eltértek a kelet-európai származási országokra jellemző elutasító attitűdöktől (Fitzgerald et al. 2014).²⁶ E vizsgálatok azt is alátámaszthatják, hogy az egyéni szintű szocio-demográfiai jellemzők hatását az egyéni túlmutató kulturális és politikai hatások felülírhatják: vagyis az elfogadó társadalmi környezet elfogadásra taníthatja a társadalom tagjait – míg a gyűlölködéssel átitatott társadalmi miliő nagy valószínűséggel elvadíttja egymástól az embereket (erről lásd még pl. Messing és Ságvári [2020b] 27 európai országban szintén ESS adatokkal végzett vizsgálatát a bevándorlók iránti attitűdökről).

²⁵ A politikai homofóbiát Dunja Mijatović, az Európa Tanács emberi jogi biztosának nyilatkozatából kiindulva az LGBTI emberek nyilvános megbélyegzéseiként és jogaik, valamint emberi méltóságuk politikai érdekek alá rendeléseként értelmezzük (CoE 2020).

²⁶ Messing és Ságvári (2020a) is a bevándorlók akkulturációjának méréséhez használták fel a B34-es változót: a szerzők ugyanis a meleg és leszbikus közösség iránti pozitív attitűdökre a tolerancia alapvető nyugat-európai normájának elfogadásaként tekintenek.

Vizsgálatunknak számos korlátja említhető: ezek közé tartozik, hogy egyes független változók használatát nem tette lehetővé a korlátozott elemszám (ezért például a gyermektelenséggel kapcsolatos attitűdök és a pártpreferenciák vizsgálatától el kellett tekintenünk); az általunk vizsgált kérdésekben egyszerre szerepelnek leszbikus nők és meleg férfiak, így ezek alapján nincs lehetőség annak kiderítésére, hogy van-e különbség a leszbikusok és a melegek elfogadottságában; valamint a két új változó csak a legutóbbi két adatfelvételen szerepelt, így hosszabb távú áttekintésre még nem adnak alkalmat. Emellett az általunk alkalmazott lineáris regressziós modellekben a kategorikus változók esetén csak a referenciakategóriához mérve tudjuk vizsgálni a kategóriaszinteket, ezért érdemes lenne a jövőben többszintű logisztikus regressziós modelleket alkalmazni – következő vizsgálatunkban erre is sort szeretnénk keríteni STATA statisztikai program használatával. A többszintű modellek használatáról most azért kellett lemondanunk, mert az R-programon belül a felmérés típusú adatok elemzésére szolgáló *survey* könyvtárt használtuk, mely nem támogatja súlyozás alkalmazása mellett többszintű modellek illesztését.

Mindezzel együtt úgy gondoljuk, hogy tanulmányunkkal hozzá tudunk járulni a leszbikus nők és a meleg férfiak társadalmi elfogadottságát vizsgáló magyar és európai szakirodalomhoz. Eredményeink nem csak a korábbi empirikus elemzésekben szereplő társadalmi-demográfiai háttérváltozók (nem, életkor, lakhely, iskolai végzettség, vallásosság stb.) szerepére világítottak rá, hanem az egyes országok jogi, politikai és kulturális jellemzői által meghatározott társadalmi miliő fontosságára, melynek egyik lényegi összetevője a – például az örökbefogadás szabályozásában is tükröződő – jogegyenlőség lehet.

HIVATKOZÁSOK

- Abou-Chadi, T. – Finnigan, R. (2019) Rights for Same-Sex Couples and Public Attitudes Toward Gays and Lesbians in Europe. *Comparative Political Studies*, 52(6), 868–895. <http://dx.doi.org/10.1177/0010414018797947>
- Adam, B. D. (1998) Theorizing Homophobia. *Sexualities*, 1(4), 387–404. <http://dx.doi.org/10.1177/136346098001004001>
- Adam, B. D. (2015) Homophobia and Heterosexism. In Ritzer, G. (szerk.) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Wiley Online Library, 1–3. <http://dx.doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosh043.pub2>
- Adamczyk, A. (2017) *Cross-national public opinion about homosexuality. Examining attitudes across the globe*. Oakland, CA: University of California Press.
- Adamczyk, A. – Pitt, C. (2009) Shaping attitudes about homosexuality: The role of religion and cultural context. *Social Science Research*, 38(2), 338–351. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ssresearch.2009.01.002>
- Bernstein, M. (2004) Paths to Homophobia. *Sexuality Research and Social Policy*, 1(2), 41–55. <http://dx.doi.org/10.1525/srsp.2004.1.2.41>
- Béres-Deák R. (2015) „Mit szólnak a szomszédok?” – Azonos nemű párok családjai és a rejtőzködés dilemmája. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 5(1), 144–161. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.1.144>
- Béres-Deák R. (2020) *Queer Families in Hungary. Same-Sex Couples, Families of Origin, and Kinship*. Cham: Palgrave Macmillan. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-16319-8>
- Bobo, L.D. (1999) Prejudice as group position: Microfoundations of a sociological approach to racism and race relations. *Journal of Social Issues*, 55(3), 445–472. <http://dx.doi.org/10.1111/0022-4537.00127>
- Bryant, K. (2008) In Defense of Gay Children? ‘Progay’ Homophobia and the Production of Homonormativity. *Sexualities*, 11(4), 455–475. <http://dx.doi.org/10.1177/1363460708091744>
- Bryant, K. – Vidal-Ortiz, S. (2008). Introduction to Rethorizing Homophobias. *Sexualities*, 11(4), 387–396. <http://dx.doi.org/10.1177/1363460708091740>
- Calvillo, D. P. – Rutchick, A. M. (2013) Political knowledge reduces hindsight memory distortion in election judgements. *Journal of Cognitive Psychology*, 26(2), 213–220. <http://dx.doi.org/10.1080/20445911.2013.870179>
- CoE [Council of Europe] (2020) Commissioner urges Hungary’s Parliament to postpone the vote on draft bills that, if adopted, will have far-reaching adverse effects on human rights in the country. Elérhető: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/commissioner-urges-hungary-s-parliament-to-postpone-the-vote-on-draft-bills-that-if-adopted-will-have-far-reaching-adverse-effects-on-human-rights-in-> (Letöltve: 2020-10-15).
- Doebler, S. (2015) Relationships between Religion and Two Forms of Homonegativity in Europe—A Multilevel Analysis of Effects of Believing, Belonging and Religious Practice. *PLoS ONE*, 10(8), e0133538. <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0133538>
- Dotti Sani, G. M. – Quaranta, M. (2020) Let Them Be, Not Adopt: General Attitudes Towards Gays and Lesbians and Specific Attitudes Towards Adoption by Same-Sex Couples in 22 European Countries. *Social Indicators Research*, 150(1), 351–373. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-020-02291-1>
- Drescher, J. (2015). Out of DSM: Depathologizing Homosexuality. *Behavioral Sciences*, 5(4), 565–575. <https://dx.doi.org/10.3390/bs5040565>
- Fitzgerald, R. – Winstone, L. – Prestage, Y. (2014) Searching for Evidence of Acculturation: Attitudes Toward Homosexuality Among Migrants Moving from Eastern to Western Europe. *International Journal of Public Opinion Research*, 26(3), 323–341. <http://dx.doi.org/10.1093/ijpor/edu021>
- FRA [European Union Agency for Fundamental Rights] (2020) *A long way to go for LGBTI equality*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Elérhető: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf (Letöltve: 2021-06-10).
- Freeman, D. – Loe, B. – Chadwick, A. – Vaccari, C. – Waite, F. – Rosebrock, L. – Lambe, S. (2020) COVID-19 vaccine hesitancy in the UK: The Oxford coronavirus explanations, attitudes, and narratives survey (Oceans) II. *Psychological Medicine*, 1–15. <http://dx.doi.org/10.1017/S0033291720005188>
- Gerhards, J. (2010) Non-discrimination towards homosexuality: the European Union’s Policy and Citizens’ attitudes towards homosexuality in 27 European Countries. *International Sociology*, 25(1), 5–28. <http://dx.doi.org/10.1177/0268580909346704>
- Goulding, S.C. (2019) UCLA study tried to change children’s gender identity starting in the 1960s, say two educators. Elérhető: <https://www.ocregister.com/2019/11/18/2-subjects-discuss-trauma-as-kids-involved-in-uclas-now-defunct-gender-identity-study/> (Letöltve: 2020-10-15).
- Gregor A. – Rédei D. (2015) Heteronormatív ifjúság? A magyarországi 15–29 éves fiatalok véleménye az azonos nemű párok együttéléséről. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 5(1), 122–143. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.1.122>

- Herek, G. M. (2004) Beyond “Homophobia”: Thinking About Sexual Prejudice and Stigma in the Twenty-First Century. *Sexuality Research & Social Policy*, 1(2), 6–24. <http://dx.doi.org/10.1525/srsp.2004.1.2.6>
- Herek, G. M. (2011) Anti-Equality Marriage Amendments and Sexual Stigma. *Journal of Social Issues*, 67(2), 413–426. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.2011.01705.x>
- Hooghe, M. – Meeusen, C. (2013) Is same-sex marriage legislation related to attitudes toward homosexuality? *Sexuality Research and Social Policy*, 10(4), 258–268. <http://dx.doi.org/10.1007/s13178-013-0125-6>
- Janiszewski, J. (2021) Neither in nor out: the paradox of Poland’s ‘LGBT-free’ zones. Elérhető: <https://balkaninsight.com/2021/04/15/neither-in-nor-out-the-paradox-of-polands-lgbt-free-zones/> (Letöltve: 2021-04-20).
- Kende A. – Lantos N. A. (2016) A kontaktusalapú előítélet-csökkenés lehetőségei és korlátai: egy intervenció tapasztalatai. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 6(2), 38–60. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2>
- Kite, M. E. – Whitley, B. E. Jr (1998) Do Heterosexual Woman and Men Differ in Their Attitudes Toward Homosexuality? A Conceptual and Methodological Analysis. In Herek, G.M. (szerk.) *Stigma and Sexual Orientation. Understanding Prejudice Against Lesbians, Gay Men, and Bisexuals*. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE, 39–61.
- Kondakov, A. (2014) The silenced citizens of Russia: Exclusion of non-heterosexual subjects from rights-based citizenship. *Social & Legal Studies*, 23(2), 151–174. <http://dx.doi.org/10.1177/0964663913505315>
- Kováts E. – Pető A. (2017) Anti-Gender Discourse in Hungary: A Discourse without a Movement? In Kuhar, R. – Paternotte, D. (szerk.) *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. London – New York: Rowman & Littlefield, 117–131.
- Körösényi A. (2017) Weber és az Orbán-rezsim: plebiszciter vezérdemokrácia Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 26(4), 7–28.
- Kuyper, L. (2015) New core items on attitudes to homosexuality. ESS Round 8 Question Design Template – New Core Items. Elérhető: http://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/core_ess_questionnaire/ESS8_attitudes_homosexuality_final_template.pdf (Letöltve: 2020-09-27).
- Kuyper, L. – Sommer, E. – Butt, S. (2018) Gender gaps in the measurement of public opinion about homosexuality in cross-national surveys: A question wording experiment. *International Journal of Public Opinion*, 30(14), 692–704. <http://dx.doi.org/10.1093/ijpor/edx019>
- Legát T. (2020) „Nehogy megfertőzzenek bennünket” – Erős Ferenc pszichológus, a Pécsi Tudományegyetem tanára a homofóbiáról. Elérhető: <https://magyarnarancs.hu/lelek/nehogy-megfertozzenek-bennunket-95745> (Letöltve: 2020-09-27).
- Messing V. – Ságvári B. (2020a) *From landing to arrival. The subtle integration of immigrants across Western Europe*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.
- Messing V. – Ságvári B. (2020b) *Cementing European divisions. Mapping of European attitudes towards migration*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.
- Mole, Richard C. M. – Gerry, C.J. – Parutis, V. – Burns, F.M. (2017) Migration and Sexual Resocialisation: The Case of Central and East Europeans in London. *European Politics & Societies*, 31(1), 201–222. <http://dx.doi.org/10.1177/0888325416682813>
- Morrison, M. A. – Morrison, T. G. (2002) Development and validation of a scale measuring modern prejudice toward gay men and lesbian women. *Journal of Homosexuality*, 43, 15–37. http://dx.doi.org/10.1300/J082v43n02_02
- Mos, M. (2020) The anticipatory politics of homophobia: explaining constitutional bans on same-sex marriage in post-communist Europe. *East European Politics*, 36(3), 395–416. <http://dx.doi.org/10.1080/21599165.2020.1733983>
- O’Brien, J. (2008) Complicating Homophobia. *Sexualities*, 11(4), 496–512. <http://dx.doi.org/10.1177/1363460708093457>
- Paternotte, D. – Kuhar, R. (2018) Disentangling and Locating the “Global Right”: Anti-Gender Campaigns in Europe. *Politics and Governance*, 6(3), 6–19. <http://dx.doi.org/10.17645/pag.v6i3.1557>
- Phillips, L. (2009) EU parliament condemns Lithuanian anti-gay law. Elérhető: <https://euobserver.com/justice/28680> (Letöltve: 2021-04-10).
- Plummer, K. (1981) Homosexual Categories: Some Research Problems in the Labelling Perspective of Homosexuality. In Plummer, K. (szerk.) *The Making of the Modern Homosexual*. London: Hutchinson, 53–75.
- Sedgwick, E. (1990) *Epistemology of the Closet*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Steffens, M. C. – Wagner, C. (2004) Attitudes toward Lesbians, Gay Men, Bisexual Women, and Bisexual Men in Germany. *The Journal of Sex Research*, 41(2), 137–149. <http://dx.doi.org/10.1080/00224490409552222>
- Štulhofer, A. – Rimac, I. (2009). Determinants of homonegativity in Europe. *Journal of Sex Research*, 46, 24–32. <http://dx.doi.org/10.1080/00224490802398373>
- Takács J. (2021) Legalizing queerness in Central-Eastern Europe. In Fábíán, K. – Johnson, J.E. – Lazda, M. (szerk.) *The Routledge International Handbook to Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*. Routledge: Abingdon, 246–254.

- Takács J. – P.Tóth T. (2016) Az „Idegbizottság” szerepe a homoszexualitás magyarországi dekriminalizációjában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 6(2), 207–223. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2.207>
- Takács J. – P.Tóth T. (2021) Liberating Pathologization? The Historical Background of the 1961 Decriminalization of Homosexuality in Hungary. *Hungarian Historical Review*, 10(2), 267–300. <http://dx.doi.org/10.38145/2021.2.267>
- Takács J. – Szalma I. (2012) Homofóbia és az azonos nemű partnerkapcsolatok intézményesítettsége Európában. *Szociológiai Szemle*, 22(1), 61–88.
- Takács J. – Szalma I. (2013a) Az azonos nemű párok általi örökbefogadással kapcsolatos attitűdök Magyarországon. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 3(1), 1–33. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2013.1.1>
- Takács J. – Szalma I. (2013b) How to Measure Homophobia in an International Comparison? *Družboslovne Razprave*, 73(1), 11–42.
- Takács J. – Szalma I. (2019) Social attitudes towards homosexuality in Hungary and Romania: Does the main religious denomination matter? *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 5(1), 71–99. <http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v5i1.463>
- Takács J. – Szalma I. (2020) Democracy deficit and homophobic divergence in 21st century Europe. *Gender, Place & Culture*, 27(4), 459–478. <http://dx.doi.org/10.1080/0966369X.2018.1563523>
- Takács, J. – Szalma, I. – Bartus T (2016) Social Attitudes Toward Adoption by Same-Sex Couples in Europe. *Archives of Sexual Behavior*, 45(7), 1787–1798. <http://dx.doi.org/10.1007/s10508-016-0691-9>
- Young-Bruehl, E. (2012) *Childism. Confronting Prejudice Against Children*. New Haven & London: Yale University Press.
- van den Akker, H. – van der Ploeg, R. – Scheepers P. (2013) Disapproval of Homosexuality: Comparative Research on Individual and National Determinants of Disapproval of Homosexuality in 20 European Countries. *International Journal of Public Opinion Research*, 25(1), 64–86. <http://dx.doi.org/10.1093/ijpor/edr058>
- Voas, D. (2014) Towards a sociology of attitudes. *Sociological Research Online*, 19(1), 12. <http://dx.doi.org/10.5153/sro.3289>
- Weinberg, G. (1972) *Society and the Healthy Homosexual*. New York: St Martin's Press.

FÜGGELÉK

F1. táblázat. Az Adam által javasolt fogalmi keretek az azonos nemű vonzalmak iránti társadalmi ellenállás leírására (Adam 1998:389)

Kifejezés	Tudományág	Elemzési egység	A problémaenyhítés eszköze
homofóbia	pszichológia	személy	terápia, nevelés
heteroszexizmus	szociológia	társadalmi szerkezet	társadalmi változás
heteronormativitás	irodalomtudomány	diskurzus	határátlépés (transzgresszió)

F2. táblázat: Az európai modellekben felhasznált változók leírása (N=61042)

Változó	Válaszkategóriák / Skála (numerikus változók esetén)	%	N
Nem	Nő	51.45%	31213
	Férfi	48.55%	29449
Életkor (években)	Numerikus (15–98)		
Legmagasabb elért iskolai végzettség	Alapfokú	23.13%	14032
	Középfokú	36.88%	22373
	Felsőfokú	39.99%	24257
Vallási eseményeken való részvétel	Havonta legalább egyszer	21.77%	13208
	Csak különleges vallási ünnepeken	20.10%	12196
	A fentiekhez képest ritkábban	19.87%	12053
	Soha	38.25%	23205
Település nagysága	Nagyváros	30.33%	18397
	Kisváros	31.65%	19198
	Vidéki kistélepülés (falu, község, tanya)	38.03%	23067
Bevándorlókhoz való hozzáállás (Európán kívüli szegényebb országokból)	Senkinek nem kellene megengedni, hogy idejőjjön	14.21%	8620
	Keveseknek kellene megengedni, hogy idejőjjenek	30.51%	18509
	Jónéhányuknak meg kellene engedni, hogy idejőjjenek	40.79%	24742
	Sokuknak meg kellene engedni, hogy idejőjjenek élni	14.49%	8791
Önbesorolás a politikai bal/jobboldalon	Numerikus (0–10)		
Elégedettség a demokrácia működésével	Numerikus (0–10)		
„Hagyni kell...”	Numerikus (1–5)		
„Szégyellném...”	Numerikus (1–5)		
Örökbefogadás	Numerikus (1–5)		
Adatfelvételi hullám	8. hullám	51.04%	30962
	9. hullám	48.96%	29700
Összesen		100.00%	60662

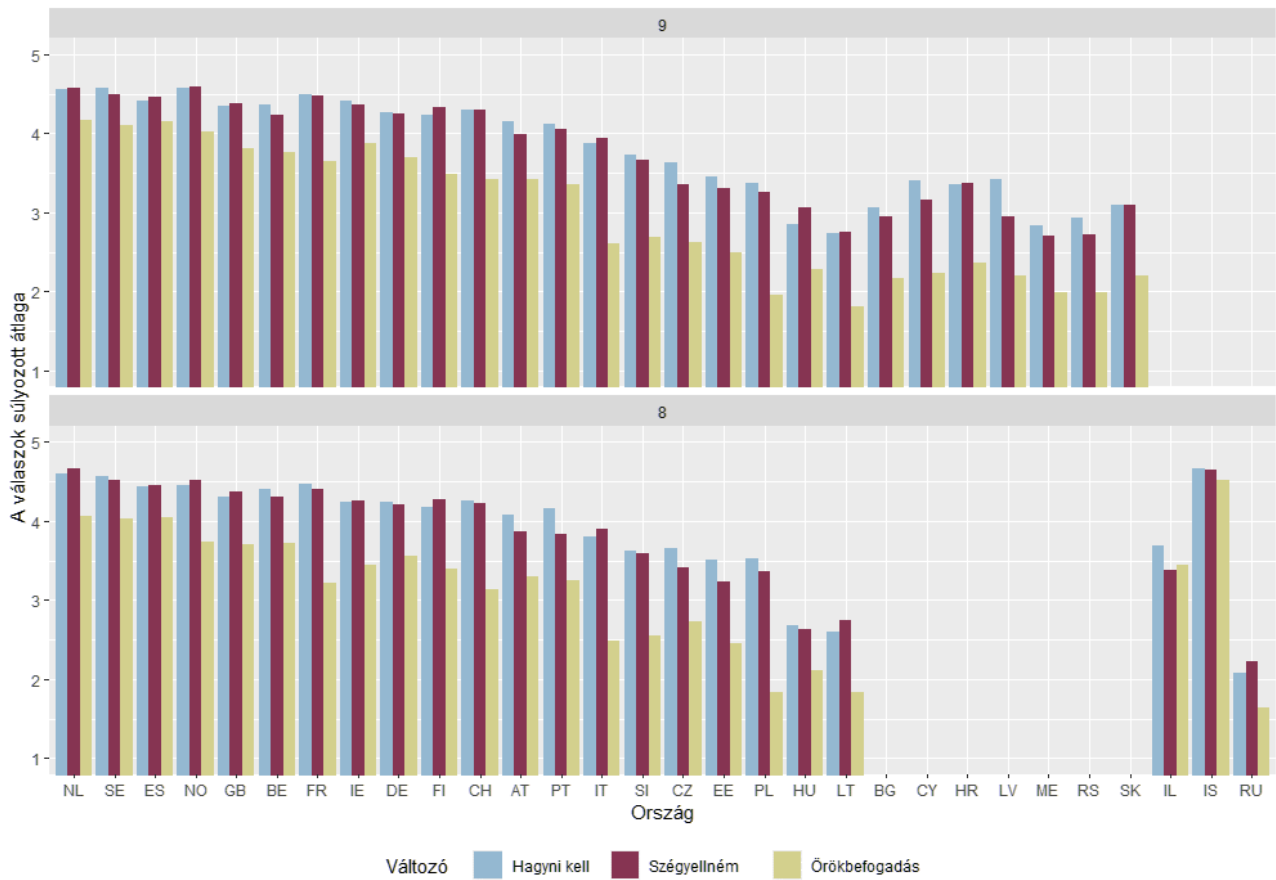
F3. táblázat. A magyar modellekben felhasznált változók leírása (N=2144)

Változó	Válaszkategóriák / Skála (numerikus változók esetén)	%	N
Nem	Nő	57.76%	1232
	Férfi	42.24%	901
Életkor (években)	Numerikus (15–98)		
Legmagasabb elért iskolai végzettség	Alapfokú	15.75%	336
	Középfokú	61.46%	1311
	Felsőfokú	22.78%	486
Vallási eseményeken való részvétel	Havonta legalább egyszer	19.03%	406
	Csak különleges vallási ünnepeken	20.68%	441
	A fentiekhez képest ritkábban	22.32%	476
	Soha	37.97%	810
Település nagysága	Nagyváros	32.82%	700
	Kisváros	34.83%	743
	Vidéki kistelepülés (falú, község, tanya)	32.35%	690
Bevándorlókhoz való hozzáállás (Európán kívüli szegényebb országokból)	Senkinek nem kellene megengedni, hogy idejőjön	59.12%	1261
	Keveseknek kellene megengedni, hogy idejőjjenek	33.24%	709
	Jónéhányuknak meg kellene engedni, hogy idejőjjenek	7.64%	163
Szavazási részvétel az előző parlamenti választásokon	Szavazott	79.98%	1706
	Nem szavazott	20.02%	427
Önbesorolás a politikai bal/jobboldalon	Numerikus (0–10)		
Elégedettség a demokrácia működésével	Numerikus (0–10)		
„Hagyni kell...”	Numerikus (1–5)		
„Szégyellném...”	Numerikus (1–5)		
Örökbefogadás	Numerikus (1–5)		
Adatfelvételi hullám	8. hullám	48.15%	1027
	9. hullám	51.85%	1106
Összesen		100.00%	2133

F4. táblázat. Válaszhiány-arányok öt változó esetén a 8. és a 9. hullámban

Ország	„Hagyni kell...”		„Szégyellném...”		Örökbefogadás		Bevándorlás		Politikai orientáció	
	ESS8	ESS9	ESS8	ESS9	ESS8	ESS9	ESS8	ESS9	ESS8	ESS9
AT	2.84%	2.96%	5.47%	4.64%	4.08%	4.36%	1.94%	2.72%	9.05%	9.24%
BE	0.17%	0.68%	0.28%	0.45%	0.28%	0.96%	0.34%	0.74%	3.91%	4.36%
CZ	2.38%	2.92%	4.50%	7.80%	3.66%	5.21%	1.23%	3.25%	9.43%	9.17%
DE	0.42%	0.81%	0.84%	0.72%	1.23%	1.15%	1.37%	1.27%	3.05%	4.11%
EE	0.74%	0.42%	1.68%	1.21%	1.04%	0.68%	0.89%	0.68%	13.67%	10.14%
ES	2.66%	2.76%	3.98%	3.12%	4.95%	4.38%	7.97%	7.79%	12.31%	13.37%
FI	0.42%	1.14%	0.62%	1.60%	0.73%	1.42%	2.03%	2.11%	3.12%	3.99%
FR	0.92%	0.80%	1.11%	1.29%	1.50%	1.99%	1.69%	3.13%	7.44%	8.91%
GB	0.56%	0.45%	0.82%	0.50%	1.17%	0.64%	1.99%	1.63%	9.65%	9.44%
HU	8.05%	6.56%	10.22%	9.39%	10.10%	7.89%	4.34%	6.32%	18.59%	15.41%
IE	1.27%	1.44%	1.89%	2.26%	4.03%	4.38%	1.41%	1.71%	17.45%	12.36%
IT	4.23%	3.79%	6.13%	5.06%	6.25%	5.39%	3.50%	3.39%	35.11%	27.10%
LT	7.78%	4.31%	12.96%	11.06%	4.71%	2.67%	8.06%	4.20%	28.79%	31.44%
NL	0.42%	1.26%	0.12%	1.55%	1.13%	1.97%	1.37%	1.97%	6.31%	7.41%
NO	0.32%	0.50%	0.52%	1.14%	0.32%	1.00%	0.84%	1.07%	3.11%	2.99%
PL	5.08%	4.93%	6.55%	7.53%	4.37%	5.20%	3.66%	4.13%	16.77%	17.60%
PT	1.18%	2.18%	1.57%	2.84%	1.65%	1.71%	1.57%	2.46%	8.35%	9.48%
SE	0.84%	0.84%	1.68%	1.95%	1.68%	1.56%	2.84%	1.82%	4.45%	3.18%
SI	3.21%	3.03%	3.60%	4.32%	2.68%	3.19%	2.52%	2.28%	18.06%	18.44%
CH	0.92%	1.30%	1.38%	2.27%	1.97%	3.24%	3.08%	3.37%	5.84%	8.11%

F1. ábra: A függő változók átlagértékei az ESS 8. és 9. hullámában (minden ország)²⁷

Forrás: European Social Survey 8. (2016–17) és 9. hullám (2018–19)

27 Az F1. ábrán a 20 általunk vizsgált ország mellett a 8. adatfelvételi hullámában résztvevő országok között látható Izland (IS), Izrael (IL) és Oroszország (RU), a 9. adatfelvételi hullámában pedig Horvátország (HR), Ciprus (CY), Szlovákia (SK), Lettország (LV), Bulgária (BG), Szerbia (RS) és Észak-Macedónia (ME).

F5. táblázat: A német modellekben felhasznált változók leírása (N=4347)

Változó	Válaszkategóriák / Skála (numerikus változók esetén)	%	N
Nem	Nő	47.62%	2070
	Férfi	52.38%	2277
Életkor (években)	Numerikus (15–98)		
Legmagasabb elért iskolai végzettség	Alapfokú	6.19%	269
	Középfokú	43.52%	1892
	Felsőfokú	50.29%	2186
Vallási eseményeken való részvétel	Havonta legalább egyszer	16.22%	705
	Csak különleges vallási ünnepeken	20.13%	875
	A fentiekhez képest ritkábban	19.21%	835
	Soha	44.44%	1932
Település nagysága	Nagyváros	29.93%	1301
	Kisváros	36.74%	1597
	Vidéki kistelepülés (falú, község, tanya)	33.33%	1449
Bevándorlókhoz való hozzáállás (Európán kívüli szegényebb országokból)	Senkinek nem kellene megengedni, hogy idejőjön	6.37%	277
	Keveseknek kellene megengedni, hogy idejőjjenek	26.73%	1162
	Jónéhányuknak meg kellene engedni, hogy idejőjjenek	66.90%	2908
Szavazási részvétel az előző parlamenti választásokon	Szavazott	87.19%	3790
	Nem szavazott	12.81%	557
Önbesorolás a politikai bal/jobboldalon	Numerikus (0–10)		
Elégedettség a demokrácia működésével	Numerikus (0–10)		
„Hagyni kell...”	Numerikus (1–5)		
„Szégyellném...”	Numerikus (1–5)		
Örökbefogadás	Numerikus (1–5)		
Adatfelvételi hullám	8. hullám	54.13%	2353
	9. hullám	45.87%	1994
Összesen		100.00%	4347

F6. táblázat. A német (NB34, NB35, NB36) modellek regressziós együtthatói

	NB34 modell Általános elfogadás		NB35 modell Szégyen		NB36 modell Örökbefogadás	
	Becsült érték	Sztenderd hiba	Becsült érték	Sztenderd hiba	Becsült érték	Sztenderd hiba
(Tengelymetszet)	5.047**	0.828	5.101**	0.095	4.886**	0.105
Életkor (években) (numerikus)	-0.0086**	0.0008	-0.011**	0.0010	-0.016**	0.0010
Nem: Nő (ref.)	-	-	-	-	-	-
Férfi	-0.231**	0.029	-0.238**	0.0321	-0.331**	0.038
Iskolai végzettség: Alapfokú	-0.18**	0.067	-0.189*	0.0765	0.024	0.077
Középfokú (ref.)	-	-	-	-	-	-
Felsőfokú	0.11**	0.026	0.145**	0.029	-0.007	0.037
Lakhely: Nagyváros (ref.)	-	-	-	-	-	-
Vidéki kistélepülés (falu, község, tanya)	-0.076*	0.034	-0.146**	0.040	-0.076	0.048
Kisváros	-0.135**	0.035	-0.102*	0.039	-0.136**	0.047
Részvétel gyakorisága vallási szertartásokon:	-0.466**	0.047	-0.418**	0.053	-0.699**	0.065
Havonta legalább egyszer						
Csak különleges vallási ünnepeken	-0.198**	0.035	-0.215**	0.04	-0.185**	0.047
A fentiekhez képest ritkábban	-0.181**	0.039	-0.182**	0.045	-0.188**	0.050
Soha (ref.)	-	-	-	-	-	-
Bal-jobboldali önbesorolás (numerikus)	-0.043**	0.009	-0.034**	0.010	-0.098**	0.011
Elégedettség a demokráciával (numerikus)	0.0146*	0.007	0.008	0.008	0.020*	0.009
Bevándorlás: Senkit	-0.326**	0.094	-0.128	0.098	-0.216*	0.110
Keveseket (ref.)	-	-	-	-	-	-
Jónéhányukat	0.223**	0.035	0.267**	0.041	0.404**	0.046
Szavazott: Igen (ref.)	-	-	-	-	-	-
Szavazott: Nem	-0.201**	0.054	-0.287**	0.058	-0.172**	0.062
Adatfelvétel ESS8 (ref.)	-	-	-	-	-	-
ESS9	0.009	0.028	0.023	0.032	0.113**	0.037
Torzítatlan R négyzet	0.183		0.159		0.205	
Átlagos négyzetes eltérés	0.619		0.804		1.215	

Megjegyzés: ** p < 0.01; * p < 0.05; ~ p < 0.10